

Drs. D.H. de Jager

Beleidsadviseur archeologische monumentenzorg / Dienst Stedelijke Ontwikkeling, gemeente Almere

‘De Overloop’ in Almere Haven wordt niet gesloopt. Het zorgcentrum uit 1984, ontworpen door Herman Hertzberger, stond sinds vier jaar op de nominatie te worden afgebroken² maar dat is in januari 2013 herroepen.³ Het voor Hertzberger typerende gebouw, gekenmerkt door een gevelbeeld van glas en betonsteen en door een straatachtig interieur met meerdere natuurlijke ontmoetingspunten, blijft voorlopig bewaard voor de toekomst. Een succes voor de erfgoedzorgers? Nee, het is slechts een gevolg van de crisis. De geplande nieuwbouw gaat niet door omdat recente maatregelen van het kabinet de mogelijkheden voor investeringen van woningcorporaties beperken. De wethouder, de huurder en de gebruiker slaken allen een diepe zucht van teleurstelling. Het gebouw wordt door hen gekwalificeerd als aftands en armoedig, de appartementjes als te klein en het concept en als niet meer van deze tijd.

Uit de reacties blijkt dat het gebouw niet wordt ervaren als erfgoed. Toen de sloopvergunningverlening in 2009 werd verleend zijn ook omwonenden niet spontaan in opstand gekomen. Zelfs de twitteraars en reaguurders op de nieuwssites bleven stil. Hoe zou dat komen? Almere is natuurlijk nog maar een jonge stad. Hoewel ‘De Overloop’ uit het eerste decennium van Almere’s bestaan stamt, is de afstand in de tijd waarschijnlijk toch te klein om gebouwen als iets anders dan een wegwerp-artikel te beschouwen.

Vele Havenaren van het eerste uur zullen zich de bouw van het complex nog goed herinneren en zien het bijzondere er daarom niet van in. De erfgoedzorgers hebben in een achterhoedegevecht beargumenteerd dat het gebouw een exponent is van de tijd waarin het is gebouwd, en een voor Almere Haven bijzonder complex, maar zo wordt het niet ervaren. De gemeente is lange tijd niet ingesteld geweest op een vorm van monumentenzorg voor het gebouwde of aangelegde erfgoed (parken, infrastructuur, stedenbouwkundige elementen). Groeien en bouwen was immers het motto. Herbestemming en duurzaam hergebruik van ‘de Overloop’ zijn daarom in 2009 niet of nauwelijks overwo-

De Overloop. FOTO JURGEN VAN VOORST, GEMEENTE ALMERE

gen. Pas nu als gevolg van de Modernisering Monumentenzorg de zorg voor cultuurhistorie ‘in den brede’ wettelijk verplicht is gesteld bij de ruimtelijke ordening, is er een directe aanleiding om eens serieus over deze verantwoordelijkheid na te denken.⁴

Over waarden en principes

Is de Almeerder dan niet trots op zijn stad? Ja toch wel! Maar als je er naar vraagt zijn het niet zozeer de architectuurobjecten die bij de bewoners opkomen. Ruimte, groen en water zijn de cultuurhistorische waarden die het eerst genoemd worden. Daarnaast is er waardering voor de meerkernigheid van Almere, het archeologische verleden en de ontwerpen van speciale themawijken als de Filmwijk, de Regenboogbuurt, de Fantasie, de Realiteit en de Eenvoud. De gemeente wil de kwaliteit van bebouwing en omgeving wel bevorderen. Als voorwaarden voor een aantrekkelijke, groene en duurzame stad zijn daarom de Almere Principles in het leven geroepen. Deze zijn bedoeld als inspiratie voor iedereen die in de komende decennia betrokken is bij het doorontwerpen van Almere tot een duurzame stad.⁵ Eén van de uitgangspunten is dat de Almere’s identiteit wordt verankerd en versterkt (“verbind plaats en context”). Om op de evolutie van de stad voort te bouwen is wel een ruime mate van flexibiliteit en aanpasbaarheid in de plannen en programma’s nodig (“anticipeer op verandering”). Naast die gewenste ruimte voor ontwikkeling is er

ten slotte de erkenning dat burgers de drijvende kracht zijn in het maken, behouden en verduurzamen van de stad (“mensen maken de stad”).

Ook voor een monumentenzorg voor het gebouwde en aangelegde erfgoed, die past bij de zich razendsnel ontwikkelende ‘new town’ die Almere is, kunnen de ‘principles’ als leidraad dienen. Daarbij kan bovendien gebruik gemaakt worden van de ervaring die is opgedaan met het al tien jaar bestaande beleid voor de archeologische monumentenzorg, dat gericht is op behoud in situ. De gemeente hanteert daarbij immers ook geen monumentenlijst maar stuurt gebiedsgericht op inpassing en inrichting van de vindplaatsen via het bestemmingsplan. Die aanpak is alleen mogelijk indien er voldoende draagvlak, en dus kennis over het verleden van de stad, is bij de bevolking. Het informeren en betrekken van de bewoners is dus een essentieel onderdeel van deze aanpak.

‘Expert value’ versus ‘community value’

Het principe van ‘mensen maken de stad’ duidt op een trend die niet alleen in Almere zichtbaar is; die van de veranderende rol van burgers met betrekking tot de openbare ruimte. Steeds meer mondige en zelfstandige inwoners willen en kunnen zelf veel doen. Die eigen kracht van burgers kan nog beter dan vroeger benut worden. De overheid kan

en wil niet langer de grote probleemhouder zijn en de maatschappelijke instellingen zijn niet langer de vanzelfsprekende dragers van de oplossingen. In Almere wordt dat 'uitnodigingsplanologie' genoemd. Burgers worden zelf voor een belangrijk deel verantwoordelijk voor inrichting en beheer van hun eigen buurt en de gemeente kan hen daarin ondersteunen

Ook de erfgoeddeskundige is geen vanzelfsprekende autoriteit meer en een ouderwets aanwijzingsbeleid lijkt in het kader van het bovenstaande geen logische invulling te zijn van de zorgplicht. Er kunnen nu ook anderen zijn die een mening hebben over wat erfgoed is of wat dat zou moeten zijn. Dat erfgoed wordt niet meer behouden vanwege de intrinsieke waarde van het erfgoed zelf maar eerder vanwege het publieke belang. Participatie en eigen initiatief door burgers zouden daarom volop de ruimte moeten krijgen.

Wellicht kan een voorbeeld genomen aan de ontwikkelingen rond de welstandstoets. In heel Nederland is een beweging zichtbaar naar vereenvoudiging van regels en minder of in het geheel geen welstandstoetsing. Ook voor Almere ligt er momenteel een voorstel om het bestaande stedelijk gebied groten-deels welstandsvrij te maken. Voor zover de welstandstoets blijft bestaan zou dit de bestaande (esthetische) toets zijn voor de centrumgebieden, bijzondere wijken, projecten of gebouwen en beeldbepalende structuren. Dat klinkt al verdacht veel naar de zaken die ook de monumentenzorg aangaan! Daarnaast is er het idee van de 'bewonerswelstand'. Als een overwegende meerderheid in een gebied daarom vraagt, kan welstandstoezicht in een verder welstandsvrij gebied alsnog van kracht worden. Het voorstel is verder om

voor de vele ontwikkelingsgebieden van Almere, voor de herontwikkeling van bestaande gebieden en voor het groen/blauwe raamwerk structureel voor 'kwaliteitsteams' te kiezen, die niet achteraf toetsen op bouwplanniveau maar sturen op integrale plankwaliteit gedurende het gehele planproces.

Naar een passende monumentenzorg

De nieuwe verplichting die door de Modernisering Monumentenzorg is opgelegd schept kansen voor Almere. Het politieke klimaat vraagt om een vernieuwende, niet-traditionele, gebiedsgerichte erfgoedzorg met krachtige, eenvoudige regels en een bepaalde plek voor de stem van de burger. Ook andere trends, zoals aandacht voor het immateriële en stimulering van herbestemming, kunnen meegenomen worden. Nieuw beleid is echter niet mogelijk zonder een basis te leggen waarbij de identiteit, de essenties en karakteristieken van Almere specifiek door burgers en deskundigen zijn benoemd. Vervolgens moeten er keuzes gemaakt worden en dat zal in mijn optiek betekenen dat niet alles bewaard kan worden dat in de ogen van de professionele erfgoedzorger van waarde is.

Een laatste logische stap is om bij bescherming van het erfgoed niet vanuit het object te redeneren maar juist zijn context als uitgangspunt te nemen. De veel geloofde gebiedsgerichte benadering van de MoMo moet zich daarbij niet, zoals gebruikelijk, beperken tot onderzoek maar ook tot uiting komen in de wijze van bescherming. Dit zou betekenen dat het conserveren van objecten van ondergeschikt belang wordt gemaakt aan de conservering van de hoofdkarakteristieken van ruimte, structuren en gebieden. Er is in Almere al een goed begin gemaakt met het conserverende bestemmingsplan voor de

uit 1986 daterende experimentele wijk 'De Realiteit'. Hierin is gewerkt met de aanduiding 'karakteristiek'. De afzonderlijke huizen kunnen vervangen worden zolang de specifieke karakteristieken van de wijk en de afzonderlijke huizen in de nieuwbouw terug komen.

Conclusie

Het stadslandschap van Almere is een in korte tijd opgebouwd 'authored landscape'. Dat wil zeggen dat geen enkel onderdeel toevallig is ontstaan; dat overal een speciale gedachte of betekenis achter zit. De authentieke ruimtelijke beleving van de stad zit hem daarbij vooral in de samenhang en het grote gebaar. De verschillende themawijken met hun eigen identiteit zijn gevat in een duidelijk stedenbouwkundig plan en verbonden door een eenduidige infrastructuur. Ik denk dat de gemeente zich daarom eerder zou moeten richten op de omgang met kenmerkende structuren dan op wettelijke bescherming van afzonderlijke objecten via een gemeentelijke monumentenlijst.

Echt gebiedsgerichte monumentenzorg is (voor Almere) alleen mogelijk indien de objecten niet meer het primaat hebben. De erfgoed specialisten zouden daarnaast nadere samenwerking moeten zoeken met de welstands- toetsers en een rol in de kwaliteitsteams opeisen. Voorafgaand aan ruimtelijke ontwikkelingen moet het 'verhaal van de plek' in kaart gebracht worden. De mensen moet weten waar ze wonen. Het initiatief voor het behoud van bijzondere iconen binnen de karakteristieke gebieden zou, analoog aan de bewonerswelstand, neergelegd kunnen worden bij de bevolking van Almere zelf. Hoe mooi het ook is dat 'De Overloop' voorlopig gered is, het behoud er

De Realiteit. FOTO STADSBEHEER ©

Hagevoort.

van als cultureel erfgoed zou geen prioriteit moeten hebben zolang er daarvoor geen draagvlak bij de bevolking is.

Noten

¹ Dit essay was het sluitstuk van de Leergang Erfgoed Erfgoedfilosofie die ik volgde bij de Erfgoed Academie. Ik dank alle begeleiders, masters en cursisten van de leergang 2012/2013 voor de boeiende gedachteswisselingen die tot dit 'meesterstuk' hebben geleid. De gedachten en ideeën met betrekking Almere zijn echter geheel voor eigen rekening.

² Joep Gosens, 2010. *Bij nader inzien; Verzorgingshuis De Overloop in Almere*. www.archmed.nl

³ 'Nieuwbouw Overloop afgelast', Almere Vandaag d.d. 11 januari 2013.

⁴ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2009. *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg*, Staatsblad 2011, nr. 339. Besluit van 17 juni 2011 tot wijziging van het Besluit ruimtelijke ordening, het Besluit omgevingsrecht en het

De Green.

Besluit archeologische monumentenzorg in verband met de modernisering van de monumentenzorg en enkele technische aanpassingen.

⁵ Gemeente Almere, 2008. *De Almere Principles*. Voor een ecologisch, sociaal en economisch duurzame toekomst van Almere 2030. ■

Erfgoed Symposium en oratie Jan Rouwendal

erfgoed. Zijn oratie vond op 14 maart jl plaats en werd voorafgegaan door een symposium over dit onderwerp. De tekst van de oratie en het boek 'Cultureel Erfgoed op Waarde geschat' zijn beide via de VU te verkrijgen. Over het boek meldt de website van Platform31 het volgende.

Cultureel erfgoed blijkt wél in waarde uit te drukken

Liefhebbers van cultureel erfgoed hebben lange tijd weinig aandacht gehad voor de economische waardering daarvan. Een belangrijke reden daarvoor is dat de kosten van

onderhoud van en investeren in cultureel erfgoed duidelijk zichtbaar zijn, terwijl het veel minder gemakkelijk is om grip te krijgen op de baten. Recent onderzoek laat zien dat het steeds beter mogelijk is om die baten te kwantificeren en in geld uit te drukken. Hoewel het daarbij slechts om een deel van die baten gaat, bevestigen de resultaten dat het om grote bedragen kan gaan. Een belangrijk deel van het onderzoek vond plaats binnen het onderzoeksprogramma Kennis voor Krachtige Steden van Nicis Institute | Platform31.

Oog voor economische waardering cultureel erfgoed zet beleidsverschuiving in gang

Nu de economische waardering van cultureel erfgoed steeds belangrijker wordt voor overheden en projectontwikkelaars en we steeds meer zicht krijgen op de baten, zien we ook een verschuiving in het erfgoedbeleid. Marktpartijen nemen een grotere rol op zich en cultureel erfgoed krijgt steeds meer betekenis in andere domeinen, zoals toerisme, ruimtelijke ordening en citybranding.

In het symposium geven we inzicht in deze ontwikkelingen en gaan we met erfgoedprofessionals en -onderzoekers in debat over de consequenties van de economische waardering voor erfgoedbeleid en -ontwikkeling. ■

Het Belvedereprogramma is afgerond, maar de kennis gaat natuurlijk verder. Zeker aan de universiteiten. Zo is er een door OCW en de RCE gefinancierd onderzoekprogramma Erfgoed en Ruimte, waarbinnen meerdere hoogleraren zijn benoemd: Hans Renes, Joks Jansen, Eric Luiten. Als vierde en laatste is daaraan toegevoegd Jan Rouwendal. Hij is ruimtelijk econoom aan de VU en heeft zich onder meer beziggehouden met de economische waarde van (gebouwd)